



Liber Elicorum, de Henricus de Alemania / Sociedad de Filosofía Medieval

ARNAU DE VILANOVA, UN “FOLL APOCALÍPTIC”?

JAUME MENSA

Arnau de Vilanova (València? c 1240-Gènova, 1311) és un gran pensador i un gran metge. Com a metge, ja en vida assolí molt de renom. Fou professor a la Universitat de Montpeller i arquiatre dels reis catalans i dels papes de l'època -entre altres personalitats. Bonifaci VIII, per exemple, digué d'Arnau que era «el més gran clergue del món»¹. Amb el seus propis tractats i amb versions d'obres àrabs, contribuí al progrés de la medicina de la seva època. La fama d'Arnau com a metge augmentava a mesura que passava el temps i, anys després de la seva mort, s'anà formant una llegenda sobre la seva biografia: hom creia que havia obtingut làmines d'or -per això fou considerat, sense fonament, el capítol dels alquimistes- i, anys a venir, que havia fabricat un *homunculum*. Gràcies a les nombroses edicions dels seus tractats mèdics, Arnau de Vilanova continuà exercint, indirectament, el seu mestratge durant molt de temps. Avui els historiadors de la medicina el consideren el metge més important de l'Occident llatí medieval².

Si bé és cert que fou admirat pels beguins,

homes i dones de vida senzilla, que el tenien per mestre i mentor, com a pensador, Arnau de Vilanova fou qüestionat i fins i tot perseguit: els professors de París i especialment els dominics (Bernat de Puigercós, Joan Vigorós, Martín d'Ateca) intentaren de fer condemnar algunes de les seves tesis. En vida d'Arnau, però, no se'n sortiren. Jaume II i, sobretot, Climent V ho impediren. Ara bé, traspasats el metge català i el seu valedor més important, el papa Climent V, una sentència signada a Tarragona el vuit de novembre de l'any 1316 condemnava quinze tesis arnaldianes i prohibia posseir llibres d'Arnau. De resultes de la sentència, s'han conservat pocs manuscrits d'obres no mèdiques d'Arnau. De fet, els estudiosos dels segles XVII, XVIII i bona part del XIX només conegueren el pensament d'Arnau per la sentència que el condemnava: de les seves obres hom en sabia ben poca cosa. La sentència -que, per cert, traspua aires de revenja i caricaturitza les idees arnaldianes- ha estat profusament divulgada, però en canvi molts escrits arnaldians romanen inèdits. No és estrany, doncs, que obres de referència (enciclopèdies, històries del pensament, etc.) valuoses i molt consultades encara pateixen del mateix mal: solen presentar Arnau com un estrafolari heretge, un foll visionari, justament condemnat. Des de finals del segle XIX, els investigadors han donat notícia de còdexs que, almenys en part, permeten d'arreglar aquest desgavell. Avui dia disposem de manuscrits que contenen una bona majoria de les obres escrites per Arnau i certament de totes les

1. Arnau de Vilanova va rebre la tonsura de petit. No fou, però, mai ordenat de diaca o prevere. Va esposar Agnès Blasi. D'aquest matrimoni en va néixer una filla, Maria.

2. Un grup de recerca, format per investigadors del Consejo Superior de Investigaciones Científicas i per professors de diverses universitats espanyoles i estrangeres, està publicant, amb el patrocini de la Fundació Raimon Noguera, l'edició crítica de les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova.

redactades fins a l'any 1305, és a dir, de les obres que pertanyen a la polèmica sostinguda amb els professors de París i amb els dominics, gràcies al manuscrit (Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 3824) que Arnau de Vilanova oferí a Climent V per tal que el defensés -per ser de qui era aquest manuscrit se salvà! Actualment és possible, doncs, de reconstruir el pensament d'Arnau sobre la base sòlida dels seus escrits.

En les pàgines següents presentarem globalment les característiques del vessant filosòfic i teològic d'Arnau i analitzarem el motiu que desencadenà la polèmica amb els que podem anomenar «teòlegs professionals»³. I provarem també de donar-ne una interpretació.

LA POLÈMICA AMB ELS “TEÒLEGS PROFESSIONALS”

La polèmica amb els professors de París i els dominics, que durà cinc anys i representa una etapa molt important en la biografia d'Arnau, permet de dividir la seva evolució intel·lectual i les seves obres en tres etapes: la prepolèmica, que durà fins a l'any 1299, la polèmica, que comprèn els anys 1299-1305, i la postpolèmica, que va de l'any 1305 fins a la data de la seva mort.

En l'etapa prepolèmica, Arnau de Vilanova va escriure dues obres de caràcter didàctic -per a la instrucció dels escolars. Una tercera obra té com a tema central la reflexió sobre el tetragrama bíblic: a partir del tetragrama hom pot arribar a conèixer que Déu és U i Tri. En aquesta obra Arnau utilitza un mètode molt semblant a la càbala jueva. Una darrera obra d'aquesta etapa és una introducció a un tractat atribuït llavors a Joaquim de Fiore.

L'any 1299 Arnau de Vilanova era a París amb l'encàrrec de Jaume II de negociar amb Felip el

Bell qüestions relatives a la Val d'Aran. I aprofità l'avinentesa per donar a conèixer, a la Universitat, una obra, escrita un parell d'anys abans, que tractava sobre la vinguda de l'Anticrist i els darrers temps. La reacció dels teòlegs no es féu esperar: el denunciaren i les autoritats incoaren un procés inquisitorial. De resultes de la denúncia, tot i la seva condició d'ambaixador de Jaume II, Arnau de Vilanova hagué de passar uns dies a la presó. De llavors ençà, els adversaris li plouen de tots cantons. Havia començat l'etapa polèmica. Els dominics Bernat de Puigercós, a Girona, Joan Vigorós, a Marsella, Martín d'Ateca, a Barcelona, polemitzen durament contra Arnau. Ell respon amb contundència, com ho suggereixen alguns títols: *Gladius iugulans Tomistas*, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca*. La violència i l'odi portaren la polèmica a un pla jurídic, més que no pas doctrinal. Després de cinc anys d'enfrontaments, de denúncies i contradenúncies, hi intervingué Climent V i es reservà l'examen i el judici sobre les obres d'Arnau. Quan Bertran de Got havia estat elegit papa, amb el nom de Climent V, Arnau de Vilanova havia corregut a presentar-li un còdex amb les obres escrites fins a aquella data. Els dominics no tingueren més remei que acatar la decisió del papa. Esperaren circumstàncies més oportunes. Sens dubte arribarien anys després. La polèmica aixecà molta polseguera arreu d'Europa: Joan de París, Pere d'Alvèrnia, Nicolau de Lira, Guiu Terrena, Agostino Trionfo, Henry of Harclay, Giovanni Pico della Mirandola són exemples d'autors que es manifestaren a favor o contra les tesis d'Arnau de Vilanova.

Acabada la polèmica, Arnau de Vilanova continuà escrivint. Ara ja no havia d'anar a remolc dels atacs dels adversaris. Durant aquest període redacta obres de temàtica ben diversa. Destaquem les obres destinades a grups de beguins, com per exemple la *Lliçó de Narbona*. Altres, com la *Informació espiritual*, eren de consell a Frederic, rei a l'illa de Sicília. El *Rahonament d'Avinyó* és una reconstrucció lliure, llegida a Jaume II, d'unes

3. Els professors de París i els dominics desqualificaven Arnau de Vilanova perquè -deien- era metge i no teòleg. Ells, en canvi, es presentaven com a teòlegs d'ofici.

declaracions que Arnau havia fet a Avinyó, davant el papa. Arran d'aquestes declaracions, Arnau de Vilanova perdé la confiança de Jaume II. Els escrits d'aquest període ens donen a conèixer la veritable fesomia espiritual d'Arnau de Vilanova. Algunes d'aquestes obres, atès que foren escrites en català i exercien molta influència en grups de beguins, foren insistentment perseguides per la Inquisició. No és estrany, doncs, que se n'hagin conservat pocs còdexs. Les esmentades *Lliçó de Narbona*, *Informació espiritual* i el *Rahonament d'Avinyó*, juntament amb la *Confessió de Barcelona* i la versió de *l'Alia informatio beguinorum* formen el corpus d'obres catalanes conegudes d'Arnau de Vilanova.

Una anàlisi diacrònica de les idees arnaldianes dona com a resultat la constatació d'una evolució en la trajectòria intel·lectual d'Arnau de Vilanova. Aquesta evolució estaria marcada per dos punts d'inflexió. El primer, que representa el pas de les obres prepolèmiques a les polèmiques, consisteix a abandonar el mètode cabalístic, d'especulació teòrica, abstracta, sense incidència en la realitat concreta, i a substituir-lo per la proclamació profeticoapocalíptica. Com després veurem, aquest anunci apocalíptic comporta unes exigències pràctiques ben concretes. És més, molt probablement la inflexió radica en la voluntat d'Arnau de transformar la realitat. Sembla que, arran dels fets de París, Arnau de Vilanova era ben conscient que haver anunciat la vinguda de l'Anticrist amb indicació més o menys precisa de termini era un camí equivocat, un camí que incitava a polemitzar. El segon punt d'inflexió, esdevingut després de la polèmica de París, consisteix a substituir les reflexions apocalíptiques, al cap i a la fi també teòriques ni que comportin exigències concretes, per un tema eminentment pràctic, «la veritat del cristianisme». Significativament, les obres de París es presentaven com a «tractatus»; en canvi, l'obra que marca el canvi s'intitula «*Ars philosophiae*». Com a resultat dels atacs que li dirigien els teòlegs professionals, Arnau de Vilanova ha d'anar defen-

sant les tesis de París i repetint d'alguna manera les mateixes tesis.

LES CONVICCIONS PROFUNDES D'ARNAU

Més enllà dels trets específics de cada fase, hi ha unes conviccions més profundes, comunes a tota la trajectòria intel·lectual d'Arnau. Vegem-ne un parell: l'antropologia i la relació entre la fe i la raó. I comencem pel concepte d'home. L'antropologia arnaldiana és d'inspiració platònica. L'home és bàsicament esperit. Només en les activitats d'índole espiritual pot realitzar-se com a home. La finalitat de l'home proclamada pel cristianisme és «menysprear les coses terrenals i estimar les celestials». L'autèntica vida, l'autèntic coneixement neix de la unió de l'esperit humà amb Déu, Esperit pur. Aquesta antropologia és l'eix del pensament arnaldia: en la fase prepolèmica, Arnau la conceptualitza, i posteriorment n'extreu conseqüències pràctiques. La «veritat del cristianisme», amb la reforma que implicava i amb la particular manera d'entendre el cristianisme, ben diferent del cristianisme sociològic de l'època, és potser l'expressió més reeixida i elaborada d'aquesta antropologia.

El segon element és la forma d'explicar la relació entre la fe i la raó, l'ús de la filosofia en teologia. La filosofia té per a Arnau de Vilanova unes qualitats. Ara bé, Arnau de Vilanova no acceptava el mètode teològic dels escolàstics (tomistes) que segons ell feien servir la filosofia per adulterar l'evangeli: el fonament de la teologia és la paraula de Déu, o la reflexió que concorda amb aquesta paraula de Déu («quasiparaula» de Déu). Ell mateix, a vegades, tendeix a presentar la seva exegesi d'alguns passos de la Bíblia com a «quasi-paraula de Déu». Aquest rebuig del mètode teològic escolàstic li ha valgut algunes crítiques. Quedi clar, però, que Arnau de Vilanova no condemna absolutament la filosofia, ans l'ús que alguns autors en fan en la reflexió teològica.

Les conviccions nuclears d'Arnau es combinen amb altres idees secundàries, que força sovint són simples elements d'estratègia. I és que davant qual-sevol idea d'Arnau és bo de preguntar-se quina és la finalitat que hi ha al darrere, l'objectiu concret, pràctic, que cerca. El pensament, les idees moltes vegades són eines al servei d'interessos pràctics. I tot porta a pensar que hem d'interpretar les tesis apocalíptiques en clau instrumental, com un mitjà per urgir una reforma.

LA VINGUDA DE L'ANTICRIST

Hem dit que Arnau de Vilanova fou perseguit perquè anuncià la imminent vinguda de l'Anticrist. Potser aniria bé que miréssim com argumenta aquesta tesi i quin sentit té. En el *De consummatione saeculi* Arnau de Vilanova anuncia la vinguda de l'Anticrist pels volts de l'any 1376. El procediment per mitjà del qual calcula aquesta data és enginyós. Aturem-nos-hi. Segons l'evangeli de Mateu (Mt XXIV, 3b), els apòstols van preguntar a Jesús de Natzaret: «Digueu-nos, quan succeiran aquestes coses? I quin serà el senyal de la vostra vinguda i de la fi del món?». Jesús els digué (Mt XXIV, 15): «Quan veureu, doncs, l'abominació de la desolació, que fou anunciada pel profeta Daniel, establerta en lloc sant, qui llegeix entengui». Jesús mateix en dóna unes pistes: «abominació de la desolació» i profeta Daniel. Arnau, doncs, s'apressa a llegir el llibre de Daniel, i, efectivament hi troba la pista donada per Jesús: «Des del temps que cessarà el sacrifici perpetu i que serà expulsada l'abominació de la desolació hi haurà mil dos-cents noranta dies» (Dn XII, 11). Ara cal interpretar el text: el «temps que cessarà el sacrifici» significa, segons Arnau, el sacrifici de l'Antic Testament (destrucció del temple i dispersió del poble), esdevinguda a partir de l'any 70. L'«abominació de la desolació», no hi ha dubte, és l'Anticrist. La «i» aquí, com en altres llocs de la Bíblia, té el sentit de «fins que». Els «dies», segons el

principi d'Ezequiel IV, 6b («dies per anys et donaré») signifiquen «anys». Així, doncs, si sumem els 1.290 anys a l'any 70 (aproximadament), i després d'algunes matisacions, obtenim la data anunciada per mestre Arnau.

Així argumentava Arnau el seu anunci apocalíptic. És fàcil imaginar-se que aquesta tesi podia ser molt controvertida. Però, per què ho fou? Altres autors contemporanis d'Arnau sostenien idees semblants i mai ningú no els havia retret res. Els deixaven dir i no passava res. Per què, en canvi, en el cas d'Arnau l'anunci apocalíptic comportà una veritable guerra? Doncs, perquè les tesis profeticoapocalíptiques d'Arnau de Vilanova eren un instrument per aconseguir un objectiu: la reforma de l'Església i de la societat. Les tesis apocalíptiques no tenien per a Arnau un valor intrínsec, com si fossin un vaticini que s'havia de complir en tal o qual any. Amb l'anunci apocalíptic, Arnau de Vilanova exigia una reforma: si l'Anticrist ha de venir aviat, cal preparar-se per plantar-li cara, venia a dir. Darrere l'anunci d'Arnau de Vilanova s'amaga un altre tema, veritablement important: la reforma. Dissortadament els professors de París van atacar Arnau pel punt més feble i van centrar l'atenció de molts anys de debat en quelcom que al cap i a la fi era secundari (la possibilitat i conveniència de conèixer els darrers temps), i en canvi, un aspecte important del pensament arnal·dià quedà amagat. No és atzarós que a Arnau se'l conegui com a foll apocalíptic i no pas com a pensador reformador d'una societat ben necessitada de reforma.

En definitiva, l'anunci apocalíptic d'Arnau de Vilanova és un intent per a superar aquell cristianisme sociològic, de cristiandat, basat en l'aliança entre el tron i l'altar. Contra un cristianisme superficial, de costums, poc viscut, Arnau de Vilanova proposa un cristianisme basat en l'opció personal, en la llibertat, més interior i profundament sentit. La «societat cristiana», que des del segle IV havia anat adquirint tota mena de vicis, no tenia futur. Resulta suggerent constatar que la data de l'anunci

de l'Anticrist proposada per Arnau coincideix amb el Cisma d'Occident: potser Arnau no anava totalment desencaminat i el món que va preveure que s'acabaria es va acabar. Es feia necessari, doncs, buscar nous camins, genuïns, interiors, camins de reforma. Arnau és sens dubte un precedent dels grans reformistes.

Actualment els estudis arnaldians viuen un moment dolç. En són mostra, per exemple, l'esmentat equip de recerca que prepara l'edició crítica de les obres mèdiques i els nombrosos arnaldistes escampats arreu del món. L'any 1994 tingueren lloc a Barcelona unes jornades d'estudi a les quals assistiren arnaldistes vinguts de diversos països. Un butlletí bibliogràfic recent donava raó d'una cinquantena d'estudis publicats en només tres anys. Com a conseqüència d'aquest moment dolç, hom ha avançat en l'aclariment de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, i en el millor coneixement del pensament arnaldia. Cal, però, continuar estudiant -i editant- l'obra arnaldiana per superar tòpics històrics. Estem convençuts que a mesura que hom vagi coneixent el pensament d'Arnau per les seves pròpies obres, i no per la sentència que el condemnava, deixarà de ser un foll apocalíptic i s'anirà convertint en un lúcid «reformista».

JAUME MENSA I VALLS (Igalada, 1961) és doctor en filosofia, llicenciat en teologia i *Paleographus et archivarius* (Arxiu Secret Vaticà). Actualment és professor de Filosofia als Escolapis d'Igalada, d'Història del Pensament a la UOC i d'Història de la Filosofia Medieval a la UAB. És autor, entre d'altres publicacions, de quatre llibres sobre Arnau de Vilanova.



Liber Elicorum, de Henricus de Alemania / Sociedad de Filosofia Medieval